

Over de kunst van het filosoferen (1918)

[Filosofie is nog steeds geen wetenschap. Het ontbreekt haar aan een methode.]

De term filosofie heeft voor veel mensen een ongunstige klank. Voor de een beduidt hij een wereldvreemd gepeins, dat misschien in het oude Griekenland op zijn plaats was, of in het verre Indië uit de legenden, maar dat in het tijdperk van een tot de hoogste ontwikkeling voortgeschreden beschaving alleen maar de indruk kan wekken van een zoniet storende, dan toch nutteloze mentale bezigheid. Anderen laten zich liever niet met een filosoof in omdat zij hem verdenken van onwetenschappelijkheid, een ongefundeerd speculeren dat tot resultaten leidt die niet bestand zijn tegen weloverwogen kritiek. Weliswaar is de geringschatting van de filosofie al over haar hoogtepunt heen. In brede kring begint men weer belangstelling voor filosofische vragen te tonen. Overal doet zich de behoefte voelen aan een samenhangende wereld- en levensbeschouwing. Maar ook al kan men op grond van de algemeenheid van deze behoefte aan filosofie - die vooral een behoefte is aan innerlijk houvast en aan een richtsnoer voor de invulling van het persoonlijke leven - een vermoeden krijgen van de betekenis die de filosofie in het menselijk leven als geheel zou kunnen hebben, en ook al kan zij daardoor tenminste iets van haar vroegere waardigheid herwinnen, de wetenschapsmensen bekijken het doen en laten van de filosofen nog steeds met argwaan en gunnen hen geen plaats in hun midden. Want in de vele en vaak wonderlijke vormen waarin de filosofische aandrift zich openbaart en in het onsystematische rondtasten naar filosofische waarheid is niets te vinden dat op een methode lijkt, wat toch reeds lang het kenmerk van de andere wetenschappen is. En aan die eis moet inderdaad worden voldaan om met recht de naam wetenschap te kunnen dragen.

Maar wat is dan het wezen van wat wij filosofie noemen, datgene waarover hier de vraag wordt gesteld of het een plaats onder de wetenschappen verdient? Inderdaad, wanneer men zich niet wil verliezen in een loze woordenstrijd moet men het allereerst eens worden over de betekenis die men aan het woord 'filosofie' verbindt. Want als de een daaronder het ene en de ander weer iets anders verstaat, is het niet verwonderlijk dat men het niet eens wordt.

[Inhoud van de filosofie: waarheid die door louter nadenken duidelijk wordt. Analytische en synthetische waarheid.]

I.

De inhoud van filosofie, als die er is, moet waarheid zijn. Maar andersom is niet elke waarheid filosofisch. Want ook de getrouwe weergave van een waarneming bevat waarheid, en ook de stellingen van de wiskunde zijn

waar. De filosofische waarheid moet zich dus door iets bepaalds onderscheiden van andere waarheden. Dit onderscheidende kenmerk kan echter alleen daarin gevonden worden dat zij ons *louer door nadenken duidelijk wordt*. Kennis die onafhankelijk van nadenken duidelijk is noemen we niet filosofisch. Alle kennis, daarentegen, die door louter nadenken duidelijk wordt, is filosofisch van aard.

Er zijn echter twee manieren om door het denken een waarheid te vinden. In het ene geval denken we van een onderwerp niets anders dan wat al in het begrip ervan besloten ligt. Dat wil zeggen het predikaat, waardoor we het onderwerp in ons denken bepalen, zou niet afwezig kunnen worden gedacht zonder dat daardoor het begrip van het onderwerp zou worden opgeheven. Tot die manier behoort bijvoorbeeld weten dat 2 een even getal is, of dat de plicht niet mag worden geschonden. Want 2 is gedefinieerd als de verdubbeling van 1, en even heet elk getal dat het dubbele van een geheel getal is. Daarom kan men niet zonder tegenspraak denken dat 2 oneven is. Evenmin kan men, zonder het begrip van plicht zelf op te heffen, denken dat het toegestaan is de plicht te schenden. Zulke oordelen nu, die geen kennis bevatten die boven het begrip van het onderwerp uitgaat, noemen we *analytisch*. En het deel van de filosofie dat alleen analytische oordelen bevat heet *logica*.

Alle andere oordelen, dat wil dus zeggen diegene waardoor wij aan een onderwerp een predikaat toevoegen dat niet al in het begrip ervan besloten ligt, heten *synthetisch*. Bijvoorbeeld, het oordeel: 'Deze roos hier is wit', is een synthetisch oordeel. Want het is mogelijk te denken dat deze roos hier niet wit was. Evenzo is het oordeel: 'De tegenoverliggende zijden van een gelijkzijdige vierhoek zijn parallel' synthetisch. Want het parallel zijn van de tegenoverliggende zijden volgt niet louter uit het begrip van de gelijkzijdige vierhoek.

Nu zou de schijn kunnen ontstaan, en die vergissing heeft inderdaad tot aan Kant geheerst, dat filosofische oordelen altijd analytisch zouden moeten zijn. Want alle kennis uit denken is kennis door begrippen, en kennis lijkt daardoor slechts in zoverre filosofisch te kunnen zijn als zij voortkomt uit begrippen.

Maar ook al zijn alle analytische oordelen in de boven omschreven betekenis van het woord filosofisch, dat wil nog niet zeggen dat omgekeerd alle filosofische oordelen analytisch zouden moeten zijn. Want het is één ding dat een bepaalde kennis alleen door *denken duidelijk* wordt, maar iets heel anders dat zij haar *grondslag* vindt in louter denken. En daarom ligt er niets onmogelijks in synthetische oordelen van filosofische aard.

En zulke oordelen zijn er ook werkelijk; zij zijn ieder van ons zelfs zo vertrouwd, dat wij ons juist daarom niet makkelijk rekenschap geven van hen. Zo gaan wij er bij het meest simpele ervaringsoordeel vanuit dat er

geen verandering zonder oorzaak is. Deze zin drukt een filosofische waarheid uit; want hij is duidelijk niet gebaseerd op waarneming. En toch is hij synthetisch; want in het loutere begrip van verandering ligt niets besloten waaruit de noodzakelijkheid van een oorzaak volgt. Of, om een heel ander voorbeeld te noemen: als we zeggen dat een misdrijf bestraft moet worden spreken we opnieuw een filosofisch, en wel synthetisch oordeel uit. Want deze bewering kan noch op de waarneming gebaseerd worden, noch ligt er in het begrip van een misdrijf, dat wil zeggen van een wetsovertreding, ook maar iets besloten van de rechtmatigheid van straftoemeting.

De filosofisch-synthetische oordelen noemen we kortweg *metafysisch*.

De filosofie valt dus uiteen, conform het onderscheid tussen analytische en synthetische oordelen, in logica en metafysica. De metafysica vormt de eigenlijke inhoud der filosofie, omdat alleen door synthetische oordelen een uitbreiding van kennis mogelijk is boven loutere begrippen uit. Daarom hebben we ook voornamelijk de metafysica op het oog als we de mogelijkheid overwegen van een filosofische wetenschap.

[Praktische en wetenschappelijke interesse in de filosofie.]

II.

Deze vraag krijgt een heel verschillende betekenis alnaargelang de interesse die ons er eigenlijk toe brengt ons met filosofie bezig te houden. Aan de ene kant, namelijk, interessert de waarheid van een filosofische bewering ons vanwege de betekenis die zij heeft voor onze wereld- en levensbeschouwing. Aan de andere kant vragen wij naar de samenhang die er tussen de filosofische waarheden onderling bestaat, en naar de bronnen waaruit wij ons inzicht in hen putten.

Zo interesseert ons de waarheid van de bewering dat elke verandering een oorzaak heeft, omdat we op grond daarvan kunnen beoordelen of in het verloop van natuurlijke processen een wonder mogelijk is. Op dezelfde manier interesseert het ons te weten dat misdrijven bestraft moeten worden, omdat met de waarheid van deze bewering alle strafrechtelijke instellingen staan of vallen.

Aan de andere kant, echter, hebben we er niet genoeg aan zeker te zijn van de waarheid van zo'n bewering. We zoeken ook naar de oorsprong van deze zekerheid, naar redenen waarop we ons kunnen beroepen om haar tegen mogelijke twijfels te beveiligen. Hier doet zich de vraag voor of, en op grond waarvan, zo'n waarheid bewezen kan worden, of als dat niet kan, op welke andere manier er dan een beslissing over valt te nemen.

De interesse die alleen de *resultaten* betreft komt rechtstreeks voort uit de interesse in het oplossen van de problemen, waarvoor wij door het leven zelf gesteld worden. Wij verlangen van de filosofie dat zij ons, ter

beoordeling van de feiten des levens, de regels verstrekt die wij nodig hebben om enigszins weloverwogen te kunnen handelen. Een dergelijke bezonnenheid vereist, dat wij inzicht hebben in de uiteindelijke doelen van het menselijk leven. En het zijn precies deze doelen, die de filosofie ons moet leren kennen. Haar hoogste opgave zal daarom steeds op praktisch gebied liggen: in de ethiek als praktische metafysica. Deze opgave kunnen we, in navolging van Socrates, zo formuleren dat de filosofie ons de ongeschreven wetten dient duidelijk te maken, dat wil zeggen de wetten die los van alle gezag en traditie gelden, die ons veeleer door de menselijke rede zelf zijn voorgeschreven.

Door deze relatie met het leven verwerft de filosofie zich dan ook, net als andere levensverschijnselen, een plaats in het geheel van het menselijk leven, en in zoverre kan zij net als die andere beschouwd en beoordeeld worden vanuit een algemeen cultuurhistorisch standpunt.

De andere interesse, namelijk die in de *fundering* der filosofische waarheid, is de eigenlijke wetenschappelijke interesse in de filosofie. Want wetenschap wordt de filosofie nog niet enkel doordat zij waarheid bevat. Daar hoort ook bij dat zij de oordelen, waarvan zij beweert dat ze waar zijn, rechtvaardigt. Men kan de activiteiten ter fundering van een filosofische leer kortweg aanduiden als '*dialectiek*'. Deze omvat dan alle middelen die nodig zijn om een algemene wereld- en levensbeschouwing wetenschappelijk te beargumenteren.

[Doel en middel van de filosofie. Een wetenschappelijke filosofie is niet onmogelijk.]

Nu staat weliswaar filosofie, in de zin van wereld- en levensbeschouwing, in verhouding tot dialectiek als een doel tot een louter middel. Maar voor de filosofie *als wetenschap* is de keuze en de hantering van dit middel van een zo doorslaggevende betekenis, dat wij onze aandacht allereerst uitsluitend op dit middel moeten richten. Want willen wij tot een gefundeerde wereld- en levensbeschouwing komen, dan moet onze eerste zorg zijn de ontwikkeling van *de kunst van het filosoferen*, dat wil zeggen het uitdenken van de methoden om filosofische oordelen terug te voeren op hun uiteindelijke grondslagen. Vandaar dat het zaak is zich te hoeden voor een voorbarige systeemzucht, die altijd klaar wil zijn omdat ze de moeite van dat werk schuwt, en ons toch alleen maar de weg laat mislopen die we onvermijdelijk moeten teruggaan wil filosofie het klaarspelen wetenschap te worden.

Men heeft weliswaar af en toe ook de fout gemaakt zoveel waarde aan de methode van filosoferen te hechten, dat het uiteindelijke doel van de filosofie verwaarloosd werd. Zo is het in bepaalde scholen gebruik geworden geringschattend neer te kijken op wat men daar 'levensbeschouwingsfilosofie' noemt. Men laat zich daarbij leiden door de

mening dat een wereldbeschouwing niet tot het bereik van de wetenschap zou behoren, en dat filosofie als strenge wetenschap elk streven dat gericht is op het verwerven van een wereldbeschouwing van de hand zou moeten wijzen.

Deze opvatting over de onmogelijkheid van een wetenschappelijk gefundeerde wereldbeschouwing berust echter zelf op een volstrekt willekeurige bewering en een ongerechtvaardigd, voorbarig oordeel over filosofie als wetenschap. Want zolang niet is bewezen dat men langs de weg van strenge wetenschap onmogelijk een duidelijke en gefundeerde wereldbeschouwing kan opbouwen, staat het er met het oordeel van degenen die beweren dat dit onmogelijk is in het geheel niet beter voor dan met de tegenovergestelde bewering.

Men kan zich echter ook niet, zoals men misschien zou denken, ter ondersteuning van deze bewering beroepen op het zogenaamde argument, dat tot nu toe alle pogingen tot wetenschappelijke fundering van een wereldbeschouwing zijn mislukt. Want ook al mag zo'n redenering dan voor de oppervlakkige beschouwer iets steekhoudends hebben, niemand zal toch in ernst tot de slotsom komen dat, vanwege het feit dat iets tot nu toe niet heeft bestaan, het ook in de toekomst geen werkelijkheid zou kunnen worden.

Zeker, wanneer men vast wil houden aan het pessimistische vooroordeel dat bij zo'n manier van redeneren hoort, zal men ook gelijk krijgen: wat tot nu toe niet gerealiseerd is zal in alle eeuwigheid ongerealiseerd blijven. Maar dat resultaat heeft men slechts aan zichzelf te wijten. Want aangezien het betwijfelde succes hier alleen afhangt van de eigen inspanningen van de menselijke geest om te willen verwerkelijken wat onmogelijk lijkt, maar zelf onmogelijk is, is het dat ongeloof dat er de schuld van is wanneer het doel, waar helemaal niet naar gestreefd kan worden, ook niet bereikt wordt. Ook de natuurkunde, de trots van de wetenschap in onze dagen, is alleen mogelijk geworden omdat men besloot te breken met een ongeloof dat zich, geïmponneerd door een ervaring van duizenden jaren, in de geesten had vastgezet.

En dit principiële besluit was ook daar niet voldoende om de wetenschap een rechtlijnige voortgang te garanderen. Er bleven genoeg moeilijkheden over, die het zelfvertrouwen van het menselijk kenvermogen voor steeds nieuwe beproevingen stelden. De problemen werden niet van vandaag op morgen opgelost. De geschiedenis van de natuurwetenschappelijke theorieën bestaat uit een aaneenschakeling van pogingen en proeven, die alleen door stap voor stap de waarheid te benaderen en langs de omweg van allerlei fouten geleidelijk aan beter lukten.

[Een gebrekkige fundering hoeft nog geen onwaarheid te impliceren.]

Maar ook al komt de vervolmaking van de wetenschap alleen tot stand via meer of minder gebrekkige funderingen, dat wil nog niet zeggen dat de voorlopige standen van de wetenschap, die zij noodzakelijkerwijs

doorloopt, in hun *resultaten* onjuist zouden moeten zijn. Want een resultaat dat niet voldoende gefundeerd is hoeft daarom nog niet fout te zijn. Het gaat veeleer in het algemeen zo, dat de ontdekking van nieuwe waarheden vooraf gaat aan de ontwikkeling van de methoden die vereist zijn voor hun fundering. De geschiedenis van de empirische wetenschappen en van de wiskunde is rijk aan voorbeelden van hoe het genie van grote onderzoekers zich er juist in manifesteert, dat zij ontdekkingen aan het licht brengen waarvan zij zelf de waarheid niet kunnen funderen, en voor de fundering waarvan de methodische middelen waarover hun tijd beschikt in het geheel niet toereikend zijn. In de regel zijn het pas de leerlingen en navolgers van de meester, die er in slagen deze fundering te leveren. De geniale onderzoeker wordt geleid door een waarheidsgevoel, dat hem verder brengt en meer zekerheid geeft dan de schoolse toepassing van methodische regels. Met dit waarheidsgevoel uitgerust loopt hij vooruit op resultaten, waar degenen die niet met deze gave begenadigd zijn zich vaak pas door het verenigde methodische werk van generaties een weg naar toe kunnen banen.

Zou men zulke resultaten vanwege hun ontoereikende fundering aan de kant willen schuiven, als zijnde invallen die voor de wetenschap van geen belang zijn, dan zou men tegelijk daarmee ook de strenge funderingsmethoden beroven van hun vruchtbaarste toepassingsgebied. Want de ontdekkingen waar het waarheidsgevoel op vooruitloopt gaan niet alleen in tijd vooraf aan het vinden van funderingsmethoden, maar wijzen ook doel en richting van hun ontwikkeling aan.

"Mijn resultaten heb ik al lang, ik weet alleen nog niet hoe ik ze kan bereiken", heeft Gauss gezegd.

Kepler had - volgens een rake opmerking van Poincaré - zijn beroemde wetten nooit kunnen ontdekken, als hij zijn taak had aangevat voorzien van de observatieinstrumenten die ons tegenwoordig ter beschikking staan. De door Kepler gebruikte observaties van Tycho De Brahe waren namelijk voldoende onnauwkeurig om hem tot resultaten te laten komen die weliswaar striktgenomen niet correct waren, maar juist daardoor de weg hebben gebaad voor de grootste vooruitgang in de astronomie. Want als men van meet af aan aangewezen was geweest op exacte observaties, dan had men meteen voor zulke ingewikkelde toestanden gestaan dat deze vooruitgang nauwelijks ooit mogelijk was geworden.

Een ander voorbeeld biedt ons de geschiedenis van de infinitesimaalrekening. Wanneer degenen, die in feite de scheppers van deze wetenschap zijn geworden, met onze huidige eisen aan scherpte van bewijsvoering te werk waren gegaan, dan kan men er zeker van zijn dat wij ook vandaag de dag nog niets van infinitesimaalrekening wisten. Want de moeilijkheid om de opbouw van deze discipline direct bij de eerste poging al volgens die strenge eisen uit te voeren, zou onoverkomelijk zijn geweest.

Maar men kan nog veel verder gaan en volhouden, dat ook de huidige wetenschap in haar methodisch meest volledig uitgebouwde delen niet zou kunnen standhouden tegen de kritiek die men op haar zou moeten uitoefenen, wanneer men het logische purisme op de spits zou willen drijven en elke bewering in de wetenschap, die niet met absolute strengheid gefundeerd is, tot verboden waar zou willen verklaren. Wat dat voor het lot van de wetenschap zou betekenen kan men afleiden uit het feit dat dan zelfs de meest simpele principes van de rekenkunde, waarop het eenmaal-een berust, zouden moeten worden prijsgegeven. Want men moet toegeven dat de leer van de gehele getallen tot op dit moment de uiteindelijke strengheid van onderbouwing mist.

[Ook in de filosofie gaan waarheid en dialectiek niet altijd samen.]

Zo is het ook in de filosofie zaak zich eerst tevreden te stellen met voorlopige en slechts geleidelijk aan te vervolmaken oplossingen van de problemen. Want als we het doel te hoog stellen, als we erop staan ons alleen met volstrekt afgeronde oplossingen bezig te houden, sluiten we voor onszelf de enige weg af waarop we ooit tot waarheid zouden kunnen komen.

De geschiedenis van de filosofie biedt er in feite talloze voorbeelden van hoe de wetenschappelijke vooruitgang wordt opgehouden, doordat de leerlingen van een grote filosoof zijn ontdekkingen prijsgeven omdat zij nog niet afdoende gefundeerd zijn. Een klassiek voorbeeld daarvan vormen de lotgevallen van de Platoonse Ideeënleer. Deze leer is door Plato's leerling Aristoteles prijsgegeven, omdat hij inzag dat de fundering ervan ontoereikend was. Daardoor is de ontwikkeling van de filosofie zo'n geweldige vooruitgang misgelopen, dat tweeduizend jaar niet voldoende was om het van de rechte weg afgedwaalde denken weer in de door Plato aangewezen banen te leiden. Eerst Kant is het gelukt met de ontdekking van het transcendentale idealisme de Platoonse Ideeënleer een wetenschappelijke fundering te geven. Maar uitgerekend de geschiedenis van deze ontdekking biedt ons een loutere herhaling van hetzelfde schouwspel. De neiging om de waarheid van een ontdekking te beoordelen op de strengheid van haar fundering is voor deze Kantiaanse leer de oorzaak van hetzelfde onfortuinlijke lot geworden. Kants diepzinnige fundering van het transcendentale idealisme was op haar beurt belast met dialectische fouten. En het inzicht in deze fouten heeft het merendeel van zijn navolgers ertoe verleid mét de gebrekkige fundering ook die ontdekking zelf af te wijzen, en daarmee een van de grootste, door Kant gebaande stappen voorwaarts opnieuw prijs te geven.

Weliswaar brengt de noodzaak om niet volledig onderbouwde resultaten te accepteren gevaren met zich mee. Het kan ertoe leiden dat de leerling louter op basis van het gezag van de leraar diens oordeel overneemt en het tot dogma bestempelt, waardoor dan het "iurare in verba magistri" ontstaat

en de traditie in de plaats treedt van het zelf denken. Hiertegen helpt alleen de ontwikkeling van het werkelijk kritische denken, dat zowel behoedt voor gedachteloos napraten als voor lichtvaardig afwijzen, en dat de leerlingen van een ontdekker nog het minste kunnen missen als zij ware trouw aan hun leraar willen betuigen: want die kan er alleen in bestaan dat zij zijn ontdekking aannemen om er de fundering van te onderzoeken en de waarheid ervan dialectisch vast te stellen.

Inderdaad leert ook de geschiedenis van de filosofie, dat de ontdekker van een nieuwe leer en degene die voor de fundering zorgt zelden in één persoon worden aangetroffen. Historisch is de verhouding tussen de wereldbeschouwing van een filosoof van gewicht en de dialectiek ervan in die zin eigenaardig, dat de filosoof niet pas via de dialectiek, niet door middel van wetenschappelijk onderzoek tot zijn wereldbeschouwing komt, maar dat hij er door het leven toe wordt gebracht en pas naderhand zoekt naar de dialectische fundering ervan. Daarop rusten de inconsequenties, die men vaak aantreft juist in het systeem van de grootste vernieuwers. Want geen enkele filosoof van gewicht laat zich van de wijs brengen doordat bepaalde uitkomsten, waarvan de betrouwbaarheid hem door zijn waarheidsgevoel wordt gegarandeerd, misschien in strijd zijn met de principes van zijn systeem. Voor de keus gesteld om ofwel zijn waarheidsgevoel te verloochenen teneinde de logische geslotenheid van het systeem te handhaven, ofwel door een inconsequentie het systeem aan te passen aan die uitkomsten, zal hij zich eerder elke inconsequentie veroorloven dan een dergelijke uitkomst prijsgeven. Over het algemeen zijn het pas de leerlingen van de grote filosofen, die, aangezien zij geen scheppend talent bezitten en daarom zijn aangewezen op het raamwerk van het systeem, erop uit zijn in de leer van hun meester een zodanige consequentheid te brengen, dat er niets overeind blijft wat niet logisch is terug te voeren op de principes van het systeem. Daarbij doet zich dan vaak het merkwaardige fenomeen voor, dat zo'n door leerlingen ontwikkeld logisch systeem tot een volkomen andere wereldbeschouwing leidt dan die van de schepper ervan.

Toch ligt datgene, wat er aan de leer van een belangrijke filosoof essentieel is voor de vooruitgang van de wetenschap en waardoor die leer eigenlijk een stap verder voert in de geschiedenis, niet zozeer in de inhoud van zijn wereldbeschouwing als wel in wat hij tot stand brengt voor de ontwikkeling van de funderingsmethoden. Want het is niet zijn wereldbeschouwing die hem onderscheidt van andere filosofen van gewicht. Die is van geen enkele denker het privé-eigendom, maar in feite gemeenschappelijk bezit van alle tijden. Zij is onveranderlijk, zoals de menselijke rede zelf. Wat het bezit ervan aangaat is de scherpste denker niet beter af dan de dialectisch meest ongeschoolde. Het verschil tussen hen zit alleen in de hogere graad van duidelijkheid waarmee de eerste zich bewust is van de *grondslagen* van die waarheden. Dat is ook de oorzaak

van het feit, dat men de meest moderne inzichten vaak al bij de oudste filosofen vindt. De vooruitgang in de geschiedenis van de filosofie bestaat slechts in de ontwikkeling der methoden, waardoor we er steeds beter in slagen de ene, zelfde filosofische waarheid, die meer of minder verward in de geest van ieder mens ligt, te funderen. Zij speelt zich dus af op het gebied van de dialectiek, en niet op het gebied van de wereldbeschouwing.

[Gerichtheid op waarheid veronderstelt vrijheid van elke autoriteit.]

III.

De filosofie moet dus aan twee nauwkeurig te onderscheiden voorwaarden voldoen: wat zij leert moet waarheid zijn, en de vorm waarin ze het leert moet wetenschap zijn. Laten we nu preciezer bekijken wat hier eigenlijk mee vereist wordt.

Wanneer filosofie waarheid wil kunnen leren, moet zij *vrij* zijn van het gezag der traditie en van wat voor autoriteit dan ook. Dat lijkt misschien vanzelfsprekend, maar het is het niet. Want aanvankelijk is het denken niet vrij. Ieder individu is afhankelijk van machten die sterker zijn dan hij, en die hem op grond van hun erfelijke aanspraken op heerschappij richtlijnen voorschrijven voor zijn gehele gedrag, en dus ook voor zijn denken. Het denken moet zich daarom eerst bevrijden uit alle ketenen der autoriteit. En de strijd met iedere vorm van geestelijk despotisme moet eerst gewonnen zijn, wil de filosofische arbeid op gang kunnen komen.

Deze bevrijding van de heerschappij der autoriteit maakt echter louter op zich het denken nog niet filosofisch. Het losmaken van de geest uit alle externe banden is veeleer slechts een voorwaarde om de innerlijke binding te kunnen aangaan, die bestaat uit het ondergeschikt maken van het denken aan het doel van de waarheid. Hier scheidt de filosofische interesse zich af van alle literaire en mythologische interesse.

Maar zij scheidt zich ook af van alle andere interesses, hoe belangrijk en waardevol deze overigens ook mogen lijken. Want enkel en alleen interesse in de waarheid mag van invloed zijn op de oplossing van filosofische problemen.

Dit bevrijdingsproces is voor de filosofie met veel grotere moeilijkheden verbonden dan voor alle andere wetenschappen. Filosofische problemen zijn ten nauwste vervlochten met allerlei belangen, en een beslissing ervan trekt praktische gevolgen naar zich toe die diep ingrijpen in het persoonlijke en maatschappelijke leven. Alnaargelang wat iemand van zo'n beslissing te hopen of te vrezen heeft, zal hij onwillekeurig neigen naar de oplossing die gunstig is voor zijn belang en er ongemerkt een bepalende invloed voor inruimen op de uitkomsten van het onderzoek - een gevaar dat op deze manier niet bij andere wetenschappen aanwezig is. Het is niet moeilijk bij een wiskundig onderzoek zijn koelbloedigheid te bewaren; maar waar principes aan de orde komen die de stellingname van een mens

bepalen ten opzichte van religieuze en zedelijke kwesties, of zaken van recht en politiek, en waar hij omwille van de waarheid bereid moet zijn zich los te maken van alles waar zijn hart aan hangt, is het moeilijk de onaangedane stemming te bewaren zonder welke een onbevooroordeelde toetsing en beslissing niet mogelijk is.

Er lijkt echter nog een ander conflict mogelijk te zijn. Wanneer men namelijk uitgaat van een niet-autonome ethiek, volgens welke het verplicht is aan bepaalde dingen te geloven, dan is daarmee ook al een bepaalde oplossing van sommige problemen voorgeschreven en een onbevooroordeeld onderzoek onmogelijk gemaakt. Maar een dergelijke ethiek zou zelf nooit als verbindend erkend worden, als wij niet vrij waren haar op haar waarheid te toetsen. Zij zou zich dus wat de geldigheid van haar aanspraken betreft zelf weer moeten onderwerpen aan de kritiek van het vrije onderzoek.

Eeuwenlang is de filosofie de dienstmaagd geweest van de theologie. Men pocht er vaak op de wetenschap te hebben bevrijd uit deze horigheid. Maar of daarom het denken tegenwoordig vrij is en niet misschien alleen van meester is verwisseld, is een andere vraag. Of is het een uitgemaakte zaak dat een wetenschap, die vernederd is tot dienstmaagd van de politiek, vrijer is dan de vroegere dienstmaagd van de theologie, en dat het respectabeler is voor bruto geweld te buigen en resultaten als opperste rechter te beschouwen, dan een dogma te huldigen dat bij alle bijgelovige verwringing toch tenminste nog onder de stralingsgloed van een hoger idee staat?

[Geen kennis, maar inzicht. Duidelijke begripsonderscheiding. Relevantie van te onderzoeken problemen.]

De filosofische waarheid is echter van een bijzonder soort. Zij is geen kwestie van kennis, maar van inzicht. Men beheerst haar niet door geleerdheid, maar door *zelf denken*. Daarom is niet de filosofie leerbaar, maar alleen de kunst van het filosoferen. Weliswaar kan men kennis opdoen van de filosofische overtuigingen van iemand anders. Maar daardoor wordt men nog niet zelf tot filosoof. Men komt alleen te weten wat die ander voor filosofie houdt. Wanneer ik leer dat Heraclitus beweerde dat alle dingen stromen, dan is die kennis in het geheel niet filosofischer dan wanneer ik leer dat Heraclitus uit Ephese stamde of dat Alexander de Grote naar Babylon trok. Daarom kan uit de geschiedenis van de filosofie geen filosofie worden geleerd. De meest nauwkeurige en omvattende kennis van de geschiedenis van de filosofie brengt ons geen stap dichterbij ook maar de eenvoudigste filosofische kennis. En niets is dwazer dan zich door studie van de geschiedenis van de filosofie tot filosoof te willen vormen.

Het filosoferen daarentegen, dat wil zeggen de kunst van het zelf denken, waardoor men tot de filosofie komt, is zeker te leren en kan van anderen

die ons daar een voorbeeld in geven worden overgenomen. Ja, wij zijn zelfs daarop aangewezen, wanneer de vooruitgang van de filosofie ons ter harte gaat, en we het niet zuiver aan een gelukkig toeval willen overlaten of we het hierin zelfs maar net zover brengen als anderen voor ons.

Naast de eis van zelf denken komt die van *duidelijkheid van denken*. Chaotisch peinen en piekeren is geen filosoferen. Daarvoor zijn scherp afgebakende begrippen vereist. Want om niet alleen maar te denken, maar door middel van denken en dus van begrippen iets in te zien, moet men de begrippen goed van elkaar onderscheiden. Het vermogen hiertoe heet scherpzinnigheid. En zonder dat vermogen wordt men geen filosoof. Waar de begrippen door elkaar vloeien, daar krijgt wellicht de vlucht der fantasie vrij baan en kan het gemoed gesticht worden. Maar filosoferen is een nuchter bedrijf, dat de tucht van ordelijk denken oplegt aan de geest. En zoals het niet het doel van de filosofie mag zijn de noden van het hart te stillen en door een rijkdom van invallen of bevalligheid van vormen te wedijveren met de scheppingen van de dichtkunst, zo mag zij ook van de kant van mystieke vroomheid of van een dwepende verbeelding geen inbreuken dulden op haar eigen gebied, waar alleen droog nadenken op zijn plaats is.

Aan de andere kant, echter, willen we niet zomaar nadenken. Wil dat nadenken een doel hebben, dan moet het gericht zijn op voldoende waardevolle problemen. Dat wil nog niet zeggen dat filosofisch onderzoek alleen gerechtvaardigd is wanneer het een of ander nut heeft. Het doen van filosofisch onderzoek is, net als ieder zoeken naar waarheid, doel in zichzelf. Maar die hogere, boven alle nut verheven interesse in de waarheid richt zich toch op de verhouding van ons denken tot de werkelijkheid, en laat alleen die geestelijke inspanningen als waardevol verschijnen die onze kennis van de werkelijkheid verder brengen. Daarom wordt ook in de filosofie de waarde van problemen afgemeten aan de vraag, in hoeverre de oplossing ervan bijdraagt aan onze kennis van de werkelijkheid. Het is in strijd met de eis van *doelmatig denken* zich bezig te houden met vragen van louter formeel belang, louter spitsvondigheden. Bijvoorbeeld, serieus de vraag opwerpen of Christus de mens had kunnen verlossen wanneer hij als pompoen ter wereld was gekomen, en of een muis die aan het avondmaalsbrood geknabbeld heeft daardoor de hemelse zaligheid deelachtig wordt - vragen die bij de scholastieken nog in het middelpunt der belangstelling stonden -, zou ons tegenwoordig belachelijk voorkomen. En hier is het goed zich af te vragen, waarin de bijdrage van de filosofie aan de kennis van de werkelijkheid dan wel kan bestaan. Men zal dan vinden dat deze bijdrage van een hoogst bemiddelende soort is, aangezien de zuivere filosofie nog helemaal geen kennis van de werkelijkheid inhoudt, maar een op zichzelf lege vorm biedt die haar gehele inhoud pas uit de ervaring krijgt. Dat heft de waarde van de problemen der zuivere

filosofie niet op. Maar het is de reden waarom deze waarde alleen juist beoordeeld kan worden, wanneer men rekening houdt met de onderlinge verhouding van zuivere en toegepaste filosofie. Want zo gering als de positieve waarde van filosofie, gelet op die verhouding, wellicht lijkt, des te groter is toch de schade die een onjuiste filosofische leer in haar toepassing kan aanrichten. Maar omdat het niet aangaat de toepassing van filosofische principes geheel en al achterwege te laten (aangezien zonder deze toepassing ook het eenvoudigste ervaringsoordeel al onmogelijk zou zijn), zijn wij, om ons voor de verleidingen van een valse filosofie te behoeden, aangewezen op de leringen van een op juiste wijze gefundeerde filosofie.

[Eenduidig taalgebruik. Geen beeldspraak.]

IV.

Het valt gemakkelijk in te zien dat de bijzondere aard van de filosofische kennis ook speciale eisen stelt aan haar *weergave*, eisen die weliswaar ook voor andere gebieden gelden, maar die voor de filosofie nog een eigen betekenis hebben.

Het wezen van filosofische kennis maakt het noodzakelijk, dat de woorden waarvan de filosoof zich bedient om zijn gedachten mee te delen, duidelijk afgebakende en vastomlijnde begrippen aanduiden. Waar niet voldaan is aan deze eis kunnen we er van meet af aan al zeker van zijn filosofisch niets wijzer te worden. Elk woord of elke uitdrukking verwijst ofwel naar een vastomlijnde gedachte of naar helemaal geen gedachte. Alleen door een eenduidige toekenning van een woord aan een gedachte heeft het woord een *betekenis*, en een woord dat meer dan een betekenis wil hebben heeft helemaal geen betekenis. Er zijn weliswaar lieden die menen dat het maar pover is wanneer een woord steeds slechts één enkele gedachte aanduidt, omdat de gedachtenrijkdom toch duidelijk groter is naarmate er meer gedachten verbonden kunnen worden met een woord. Deze voorstelling zou tot het ideaal leiden van een taal die oneindig veelduidig is, zodat er in het geheel geen grenzen meer gesteld zouden zijn aan de hoeveelheid gedachten die met een woord verbonden kunnen worden. Maar wie dit standpunt huldigt verraadt daarmee slechts, dat hij niet weet wat eigenlijk het doel van de taal is. Dat is immers gelegen in de mededeling van gedachten door het gebruik van daaraan toegekende tekens, een doel dat door meerduidigheid in deze toekenning juist verijdeld wordt. Waar de woorden met veel gedachten kunnen worden verbonden is dat geen teken van gedachtenrijkdom, maar van gedachtenloosheid van degene die deze woorden produceert.

Men kan hieraan zien hoe men de praatjes moet beoordelen, waarmee warrige filosofische boeken of stijlen soms verexcuseerd of zelfs aangeprezen worden, het praatje namelijk dat er toch een hoop bij gedacht kan worden. Wanneer wij door een beschrijving niet worden genoodzaakt

bij elke uitdrukking iets vastomlijnds en dus slechts één enkele gedachte te denken, worden wij helemaal niet genoodzaakt te denken, maar hebben we met louter gezwets te maken. We houden onszelf voor de gek wanneer we ons inbeelden dat we denken waar we alleen woorden aantreffen en napraten. Van een wetenschappelijke beschrijving hoort men niet te kunnen zeggen dat men er iets of zelfs van alles bij kan denken, maar alleen dat men daarbij iets *vastomlijnds moet* denken.

Daarom moeten we ook filosofische *beeldspraak* verwerpen. Want een beeld is als zodanig nooit vastomlijnd en laat het denken te veel speelruimte. Elk beeld is een vergelijking. Maar elke vergelijking gaat mank. En daarom mag een beeldende uitdrukking alleen bij wijze van voorbeeld ter verheldering dienen, maar niet gebruikt worden als het eigenlijke middel om een vastomlijnde gedachte aan te duiden. Men zou hiertegenin weliswaar de vraag kunnen stellen wat er nog van de taal zou overblijven, wanneer men ernst zou maken met het principe om alle beeldende uitdrukkingen te vermijden. Maar men moet bedenken dat bij de meerderheid van de oorspronkelijk als beeld gebruikte woorden de herinnering aan hun vroegere betekenis is verdwenen, zodat zij nu onmiddellijk worden verbonden met vastomlijnde begrippen. Zo heeft de uitdrukking 'op grond van' tegenwoordig een abstracte betekenis die we onmiddellijk begrijpen, zonder eraan te denken dat 'grond' oorspronkelijk hetzelfde betekent als 'bodem'. Daarentegen is het een onduidelijke uitdrukking, en inderdaad een beeldspraak, wanneer men het heeft over de '*wortel van de wet van de toereikende grond*'. Deze uitdrukking is niet vastomlijnd in haar betekenis en zij kan, zoals alle uitdrukkingen in haar soort, niet alleen de toehoorder of de lezer, maar ook degene zelf die haar gebruikt misleiden.

Men hoort sommigen als excuus voor de onbepaaldheid van een uitdrukking wel aanvoeren, dat de diepzinnigheid van een gedachte geen begrijpelijke manier van uitdrukken toestaat. Maar met zo'n verklaring moeten we voorzichtig zijn. Want ook al neemt met de diepte van denken de moeilijkheid van uitdrukken toe, men moet zich hoeden voor de voorstelling dat achter een onbegrijpelijk taalgebruik altijd zondermeer een bijzondere diepte van denken schuilgaat. Van dat drogbeeld trekken de filosofische zwendelaars profijt. Zij bedienen zich van een onbegrijpelijke, met veel beelden gevulde voordracht, om door de onduidelijkheid van hun taal onkritische geesten te misleiden over de onduidelijkheid en oppervlakkigheid van hun gedachten.

In werkelijkheid hoeft echter ook de ware diepzinnigheid helemaal niet verbonden te zijn met een onduidelijkheid in weergave. Alleen dit kan men gevoeglijk volhouden, dat om diepe gedachten te begrijpen *inspanning* is vereist, en dat er grote scherpzinnigheid van denken voor nodig is om ook de meest vastomlijnde, ja juist de meest vastomlijnde weergave van moeilijke filosofische leerstukken te begrijpen, een scherpzinnigheid van

denken waarin de lezer of toehoorder de spreker niet altijd kan evenaren. Wij hebben geen reden te verlangen dat inzicht in een wetenschappelijke leer ons zonder inspanning ten deel valt. Maar wel mogen we verlangen - ja dat moeten we zelfs - dat zij ons bij voldoende inspanning restloos duidelijk wordt.

[Aansluiting bij het algemene taalgebruik.]

Behalve met deze eisen, die meer of minder voor de beschrijving van elke wetenschap gelden, moeten we echter nog rekening houden met een bijzondere omstandigheid, die samenhangt met het speciale karakter van filosofische kennis. Het speciale aan filosofische kennis is dat de onmiddellijke duidelijkheid van de aanschouwing er ontbreekt. Dit is de reden dat het communiceren van filosofische gedachten bijzonder moeilijk is, een moeilijkheid die andere wetenschappen vreemd is. Daar kunnen wij door een aanschouwelijke verwijzing naar het bedoelde voorwerp alle twijfel wegnemen over welke gedachte wij willen communiceren. In de filosofie zijn wij uitsluitend aangewezen op de taal. Daarom zijn wij genoodzaakt op de meest strikte manier aan te sluiten bij het *algemene taalgebruik*. Zouden wij ons van een eigen, willekeurig ontworpen formuletaal willen bedienen, een kunstmatige terminologie zoals die in andere wetenschappen toelaatbaar en veelal ook nuttig is, dan zouden wij alle begrip verijdelen. Want op welke manier zouden wij voor anderen onze zelfontworpen taal begrijpelijk maken? Als zij vertaald kan worden in de normale taal, dan hebben we genoeg aan die laatste. Maar anders zouden wij voor het communiceren van gedachten al over een ander middel dan de taal moeten beschikken. Aangezien op grond van de niet-aanschouwelijkheid van filosofische kennis zo'n middel ontbreekt, hangt voor het tot stand brengen van begrip in de filosofie alles af van het gewetensvol vasthouden aan het algemene taalgebruik. Waar dit middel tot verstaanbaarmaking eenmaal is prijsgegeven, is alle mogelijkheid tot communicatie van gedachten verloren.

Nu ontstaan er echter moeilijkheden, deels doordat het algemene taalgebruik niet altijd al de vastomlijndheid heeft die wij voor een wetenschappelijke beschrijving moeten verlangen, deels doordat het de rijkdom mist om met de ontwikkeling van filosofische begripsvorming in de pas te blijven. Niettemin blijft er geen andere weg open dan zich te schikken in het algemene taalgebruik, en in plaats van met geweld betekenissen te veranderen, waardoor het onmisbare instrument van de taal wordt bedorven, beetje bij beetje toe te werken naar een op de behoeften van de wetenschap toegesneden ombuiging van de taalgewoonte. Waar het algemene taalgebruik ons in de steek laat moeten we naar neologismen grijpen, dat wil zeggen naar tekens die nog geen betekenis bezitten en die dus verder nog helemaal niet voorkomen in de taal, wat in het algemeen

het effectiefst gebeurt door de invoering van vreemde woorden. Alleen moeten we daarbij twee dingen niet uit het oog verliezen. Ten eerste, dat een dergelijke kunstmatige uitdrukking een uitleg vereist, en wel een waarin de elementen, waartoe zij te herleiden is, zelf worden aangeduid met de middelen van het algemene taalgebruik; want men kan een op zichzelf onbegrijpelijke uitdrukking niet begrijpelijk maken door haar te herleiden tot andere, evenmin begrijpelijke uitdrukkingen. En ten tweede, dat ook onder deze beperking de invoering van kunstmatige uitdrukkingen altijd een noodgreep blijft, en dat door misbruik van dit redmiddel meer wordt verloren dan gewonnen, omdat het de wortel laat verkwijnen waaruit de levende taal haar kracht put, zonder welke ook de aangeënte twijgen van een kunstmatige terminologie niet levensvatbaar kunnen worden.

Ook deze eisen lijken wellicht vanzelfsprekend voor een onbevangen geest. En toch is een blik in de hedendaagse filosofische literatuur voldoende om te weten te komen, dat ook de meest gerenommeerde leraren zich bij lange na niet houden aan deze op zichzelf zo duidelijke en eenvoudige eisen.

[De grondbeginselen van de filosofie liggen in de menselijke rede. Zij zijn in oorsprong duister.]

V.

Twee voorwaarden zijn het waaraan de filosofie, zoals we gezien hebben, moet voldoen. De ene betreft haar inhoud, de andere haar vorm. Aan de eerste wordt voldaan doordat zij weten bevat, aan de andere doordat zij de vorm van wetenschap aanneemt. Nadat we gezien hebben wat tot de eerste behoort, willen we onderzoeken wat er met de tweede vereist wordt.

Het filosofische weten wordt, net als elk weten, slechts tot wetenschap doordat de veelvuldigheid van kenniselementen, die dit weten uitmaken, de vorm van een systematische eenheid krijgt. De eenheid van het *systeem* bestaat er echter in, dat het voorheen verstrooide weten zodanig wordt geordend, dat elke bewering die een dergelijk weten uitspreekt zijn vaste plaats in het geheel vindt, hetzij als leerstelling, wanneer zij door gevolgtrekking uit andere beweringen van hetzelfde kennisgebied kan worden afgeleid, hetzij als grondbeginsel, wanneer het zelf niet door gevolgtrekking uit andere beweringen van dit gebied kan worden afgeleid, maar een op andere wijze vaststaande waarheid bevat.

Het belangrijkste om de filosofie het karakter van wetenschap te kunnen garanderen, is het ontdekken en funderen van haar grondbeginselen. Weliswaar hangt de geslotenheid van een systeem niet af van de juistheid van zijn grondbeginselen. Ook op de meest absurde aannames kan een volkomen consequent systeem worden opgebouwd. Maar juist daarom is het niet voldoende zich te verlaten op de innerlijke geslotenheid van een leerstuk. Want als de vooronderstellingen onjuist zijn, brengt ook alle juistheid van gevolgtrekking de waarheid niet dichterbij. Zolang derhalve

de grondbeginselen niet vaststaan is het verloren moeite een systeem op hen op te richten. Staan ze echter eenmaal vast, dan voltrekt zich de opbouw van het systeem door louter gevolgtrekking. De methodische hoofdvraag van alle filosofen is daarom, hoe wij in het bezit kunnen komen van de filosofische grondbeginselen. Want de grondbeginselen van de filosofie zijn, aangezien zij niet gebaseerd zijn op aanschouwing, ook niet evident, zoals bijvoorbeeld de axioma's van de meetkunde, zodat men er ook niet vanuit kan gaan als iets dat zondermeer vaststaat. Zij zijn veeleer het alleromstredenste in de hele wetenschap, en het zoeken en funderen ervan biedt de grootste moeilijkheden.

Wat voor soort methode het moet zijn om de grondbeginselen van een wetenschap in afzonderlijke gevallen te vinden, hangt wezenlijk af van het soort weten dat de inhoud van die betreffende wetenschap uitmaakt. En zo is ook de methode van de filosofie bepaald door het bijzondere karakter van het filosofische weten. Wanneer wij zeggen dat die waarheden filosofisch zijn die ons door louter nadenken duidelijk worden, dan zeggen we daarmee al dat het om een weten gaat dat we niet uit de ervaring putten, maar dat, als we er al toe in staat zijn, zijn grondslag heeft in onze eigen rede. We drukken daarmee echter tegelijk uit, dat het daarbij om kennis gaat die ons niet onmiddellijk helder voor de geest staat, en die dus in oorsprong onduidelijk in onze rede ligt.

De moeilijkheid kan dus niet bestaan in het eigenlijke verwerven van de filosofische kennis, maar alleen daarin dat wij haar, zoals zij in ons gelegen is, tot helderheid brengen.

[De methode van regressieve abstractie.]

Wil echter de opheldering van deze kennis met zekerheid lukken, dan komt het er niet alleen op aan dat wij nadenken, maar vooral dat wij het stelselmatig doen, en dat betekent niets anders dan dat wij het nadenken aan een bepaalde regel binden, waardoor een missen van het doel zoveel mogelijk wordt uitgesloten.

Maar hoe kunnen we zo'n regel op het spoor komen, nog voordat we het doel kennen?

De filosofische kennis mag dan nog zo onduidelijk in onze rede liggen, zij komt toch tot uitdrukking in elk onbevungen oordeel. Zij ligt ten grondslag aan elk ervaringsoordeel, ook het meest eenvoudige. Om haar te vinden is er daarom voor ons geen andere weg dan uit te gaan van het concrete gebruik van ons verstand, dat wil zeggen van oordelen waarvan wij zeker zijn dat zij waar zijn, ook al zijn we niet in staat rekenschap af te leggen van waarop die waarheid berust. Door zulke oordelen te ontleden bereiken we de grondslagen waarnaar we op zoek zijn. Deze ontleding bestaat uit een onderzoek naar welke vooronderstellingen we moeten maken om het betreffende oordeel te vullen, om zo door een gestaag voortschrijdend abstraheren van de toevallige ervaringsinhoud van de afzonderlijke oordelen, op te stijgen naar de meest algemene vooronderstellingen ervan,

de filosofische grondbeginselen. En zo zeker als we zijn van ons oordeel, zo zeker zijn we dan ook van de juistheid van de aan het licht gebrachte vooronderstellingen.

De deugdelijkheid van deze methode zou kunnen lijken te worden tegengeproken door de feitelijke tegenstrijdigheid van filosofische opvattingen. Want als de filosofische grondbeginselen werkelijk volgens een zo eenvoudige regel gevonden kunnen worden, hoe is het dan te verklaren dat niet alle filosofen het eens zijn over de grondbeginselen? Niettemin, zo eenvoudig als het is deze regel te noemen, zo moeilijk is het hem trouw tot het einde te volgen en zich te onthouden van alle afdwalingen en zijsprongen, waartoe de begoochelingen van een uit willekeurig samengeraapte elementen in elkaar getimmerd systeem verlokken. De hopeloze strijd om principes onder de filosofen is slechts het onvermijdelijke gevolg van het feit, dat bijna niemand het de moeite waard vindt de leidraad van gestaag voortschrijdende abstractie te volgen, dat men veeleer, gedreven door die vreselijke systeemzucht, direct overspringt naar de uiterste abstracties, van waaruit men zijn richting niet meer kan bepalen, omdat dan de draad verbroken is, die voor de samenhang met het enige vaste uitgangspunt van de abstractie zorgde.

We zien inderdaad dat ook filosofen, die met elkaar in de heftigste strijd verwickeld zijn voor wat betreft het systeem, zich eensgezind van dezelfde principes bedienen zodra zij van de leer overstappen op de toepassing, - een verschijnsel dat onomstotelijk bewijst, dat het alleen het afdwalen van de rechte weg der abstractie is, dat de onenigheid voortbrengt. Wanneer de filosoof zijn dogmatisch opgestelde systeem trouw wilde blijven in de toepassing, hoe zou dan de determinist, die toch de verantwoordelijkheid van de mensen bestrijdt, kunnen vervallen tot het vellen van een of ander ethisch oordeel in het leven? Hij zou het veelmeer als een noodlot moeten accepteren als hij belogen en bedrogen werd, en wel zijn ongeluk kunnen beklagen, maar geen enkele reden hebben tot morele verontwaardiging. Of heeft men het wel eens meegemaakt dat de filosofische scepticus, die het aannemen van een causaal verband tussen de verschijnselen tot een illusie verklaart, ophield zich te interesseren voor de oorzaken van de door hem waargenomen gebeurtenissen, in het bijzonder degene die hem persoonlijk betreffen? Consequent zijn zou van hem vergen voor eens en voor altijd af te zien van de vraag 'waarom?'.

[Fundering der grondbeginselen met behulp van een theorie van de rede.]
VI.

Ook al is het mogelijk met de uiteengezette methode van abstractie de filosofische grondbeginselen te ontdekken, daarmee is nog niet hun fundering ook gegeven. Want de grondbeginselen worden daardoor alleen aan het licht gebracht als de feitelijke vooronderstellingen van de ontlede oordelen, en dus als hun meest algemene grondslag; zij kunnen bijgevolg

niet, omgekeerd, voor wat betreft hun rechtmatigheid op die oordelen gebaseerd worden. Willen zij daarom niet helemaal verstoken blijven van fundering, dan moeten we gebruik maken van een aparte methode waarmee de reden van hun geldigheid kan worden vastgesteld.

Hiervoor kunnen we, als gevolg van de eigen aard van filosofische kennis, niet de waarneming te hulp roepen, zoals ter fundering van de principes van andere wetenschappen.

Langs zuiver logische weg kunnen we ze echter evenmin funderen. Want dat zou veronderstellen dat zij, als leerstellingen, te herleiden zouden zijn tot hogere principes, dat wil zeggen dat zij bewezen konden worden, in tegenspraak tot het gegeven dat zij zelf al de hoogste principes van het systeem vormen.

Nu vonden we dat de reden van onze kennis van filosofische oordelen, als er tenminste een is, zonder enig toedoen van onszelf en onafhankelijk van alle ervaring in onszelf ligt. Maar we vonden tegelijk, dat zij niet met onmiddellijke duidelijkheid in ons ligt. Zij behoort dus tot het oorspronkelijke bezit van onze rede: als een onmiddellijke, zij het ook in oorsprong duistere kennis. Bijgevolg moet zij ook door een voldoende ontwikkelde theorie van de rede aangewezen kunnen worden.

En dit aanwijzen is, als het gelukt, toereikend als fundering van de filosofische grondbeginselen. Want de vraag kan niet weer opnieuw gesteld worden of de aldus aangewezen onmiddellijke kennis op haar beurt geldig is. Men kan wel met betrekking tot bepaalde kennis vragen of we haar bezitten of niet. Maar als we erkennen dat we bepaalde kennis werkelijk bezitten, dan zou het een tegenspraak te zijn te vragen of dat, wat we daardoor als waar inzien, ook werkelijk waar is. Twijfel aan de geldigheid van onmiddellijke kennis heft dus zichzelf op door zijn innerlijke tegenspraak. En deze omstandigheid maakt elke verdere fundering van onmiddellijke kennis overbodig. De zekerheid van die kennis is voor ons primair, zij gaat vooraf aan elk funderend en weerlegend denken; zij ligt in ons, onaantastbaar voor elke twijfel van het verstand, krachtens het *feit* van het zelfvertrouwen van de rede.

Wat door de theorie van de rede wordt bewezen is dan ook niet de waarheid van de betreffende filosofische grondbeginselen - die zijn, als grondbeginselen, ten enenmale onbewijsbaar -, maar alleen de waarheid van het ervaringsoordeel, dat wij feitelijk in het bezit zijn van een onmiddellijke kennis van de rede, die de grondslag van die filosofische oordelen inhoudt. Wie van een fundering van filosofische grondbeginselen meer verlangt, wie gelooft dat het filosofisch weten pas langs de weg van de dialectiek moet of kan worden voortgebracht, die laat zich slechts misleiden door de oorspronkelijke duisterheid van de filosofische kennis. Omdat namelijk deze kennis alleen door denken *duidelijk* wordt, gelooft

hij dat ook haar *oorsprong* alleen in het denken kan liggen. En door deze miskennis van het eigenlijke wezen van het filosofische weten wordt hij ertoe gebracht, het geheim van de filosofie te zoeken in het bedenken van een dialectiek die pas op kunstmatige wijze filosofische kennis voortbrengt. Een ten enenmale vergeefse moeite. Want elke poging om, zonder de vooronderstelling van kennis die ergens anders vandaan komt, door louter denken een uitbreiding van weten tot stand te brengen, moet, hoe origineel en geraffineerd men haar ook mag uitvoeren, schipbreuk lijden aan de middellijkheid en oorspronkelijke leegheid van het denken. Het verstand, als het vermogen om te denken, kan de inhoud van ons weten niet verrijken. We hebben het echter wel degelijk nodig, om deze inhoud de vorm van wetenschap te geven en hem daardoor te verheffen tot de volle helderheid van het bewustzijn.

Is eenmaal de verwarring van het op zich lege verstand met de rede als het vermogen tot onmiddellijke kennis opgeheven, dan verdwijnt vanzelf de dwaze illusie dat het in het vermogen van het menselijk verstand zou liggen, om uit de door een of andere dialectische kunst gesublimeerde denkvormen eindelijk een inhoud te voorschijn te destilleren.

Zodra eenmaal erkend is dat dit de natuur van het filosofische weten is, zal ook duidelijk worden dat er voor de zuivere filosofie een systeem moet zijn dat onveranderlijk vaststaat en geen vervolmaking meer toelaat. Want als de filosofische kennis haar zetel heeft in de zuivere rede, dan kan zij niet afhankelijk zijn van uitbreiding door ervaring, en kan er door geen nog zo grote scherpzinnigheid iets aan toegevoegd of van afgenomen worden. Als er voor ons zoiets als een filosofisch weten bestaat, dan bezitten wij het allemaal, en de ontwikkeling der filosofie bestaat er slechts in dat wij steeds duidelijker en vollediger bewust worden welk filosofisch weten we bezitten.

In de bereikbaarheid van een dergelijke afsluiting ligt dan ook een bijzondere wetenschappelijke prikkel, die de zuivere filosofie voor heeft op elke andere wetenschap. Elke andere wetenschap put uit de waarneming en laat, conform de oneindigheid van ruimte en tijd, een uitbreiding tot in het oneindige toe. De filosofie daarentegen kan een definitieve gedaante krijgen, die haar door de rede zelf onveranderlijk is voorgeschreven.